

لوک گیتاں وچ ٹیاریاں دے جذبات

Emotions of Maidens in folk Songs

Dr. Almas Tahira

Lecturer Punjabi, Lahore college for women university, Lahore.

dralmastahira18@gmail.com

Dr. Maryam Sarfraz

Assistant Professor, Punjabi, Lahore college for women university, Lahore.

maryamch093@gmail.com

KEYWORDS	ABSTRACT
Folklore Rural Areas Emotional Attachement Symbolic Importance Punjabi Culture Punjabi Literature Sentiments	Punjabi Folklore more particularly its folk songs are a Core part of the Punjabi culture. Forksongs insulates Maahiya, Kikli, Gidda, Jugni, Sammi, dhola, thaal etc. These folk songs are Integralin.The lives of females living in rural areas, these females sing these songsand builds emotional attachments with them. These folk songs connect their lovers with then by heart and soul. These songs also hold symbolic importance. In short, these songs play vital role in Punjabi culture and literature and one can see the true sentiments of females in them.
DATES	DOI: https://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/127
Received 12-11-2024 Accepted 25-11-2024 Published 31-12-2024	
QR CODE	

تلخیص:

پنجابی لوک گیت ہمارے کلچر کا بہت اہم جز ہیں۔ یہ لوک گیت صدیوں سے سینہ بہ سینہ آنے والی نسل تک منتقل ہوتے ہیں۔ ان لوک گیتوں میں عورتوں کے جذبات اور احساسات کی عکاسی بھرپور انداز میں ملتی ہے۔ ان لوک گیتوں میں ککلی، گدا، ماہیا، سٹی، جگنی، ڈھولا، تھال وغیرہ ہر من پسند ہیں۔ ان گیتوں کے ذریعے عورتوں کے احساسات ہی نہیں بلکہ پیار بھی ابھر کے سامنے آتا ہے۔ یہ پیار ان کے ماں باپ، بھائی بہن اور ساجن کے لئے بھی ملتا ہے۔ مختصر آئیہ کہ پنجابی رہن سہن اور کلچر میں ایک لڑی کی طرح پروئے ہوئے یہ گیت ریڑھ کی ہڈی کا کام کرتے ہیں نیز پنجابی ادب میں ان گیتوں کی بڑی اہمیت ہے۔

لوک گیت لوک ورثہ لوک ریت نوں آکھیا جاندا اے۔ ایہناں وچ اجیہے گیت آوندے نیں جیہناں وچ قدراں تے پنجاب دی رہتل جھلکارے ماری اے ایہہ قدراں کسے رہتل وچ ساخجھے پکھوں اک نسل توں دوجی نسل تائیں سینہ بہ سینہ منتقل ہوندے چلے جانداں نیں۔ ایہہ گلاں اوس رہتل ثقافت نال جوڑ میل رکھدیاں نیں۔ ایہناں گیتاں دا کوئی اک لکھاری نہیں اے سگوں ایہہ نسل در نسل موجودہ دور تیکر اپڑے نیں۔ کسے وی علاقے دی معاشرت تے سماجی معلومات بارے مکمل جانکاری اوس علاقے دے لوک گیتاں پاروں ملدی اے۔ ایہہ گل اپنی سچی تے نگر اے ایہناں گیتاں وچ لوکاں دی رہتل بہتل، لین دین، لڑائی جھگڑے، ساکا گیری دے نال نال الھڑ ٹیاریاں دے جذبات وی ملدے نیں۔ پنجاب دے لوک گیتاں نوں گلاب دے اوہناں پھلاں نال تشبیہ دتی جا سکدی اے۔ جیہناں نوں اگان والا کوئی مالی نہیں جیہڑے آپ ای بہار دے موسم وچ خوشبو بن کے کھل دے نیں۔ ایہناں گیتاں وچ اک انگ ٹیاریاں دا گہر وواں لئی عشق دا جذبہ اے جیہڑا جوانی ویلے پھٹدا اے اپنے جذبیاں تے سدھراں نوں گیتاں راہیں بیان کردی اے نال ای سنگدی تے شرمندے اے۔ ایہہ جذبات چھیل چھیلے گہر وواں لئی وی ہو سکدے نیں نال ای ویراں لئی وی ہوندے نیں۔ ککلی لوک گیت تے کھید وی اے جیہڑی پنجاب دیس دیاں کڑیاں دی اوہ کھید اے جیہڑی پنڈاں تھاداں تے عام کھیدی جاندی اے۔ الھڑاں ککلی پاوندیاں نیں تے نال نال گاؤں گاوندیاں نیں۔ جیوں جیوں الھڑاں دے من چوں پھٹن والیاں سدھراں تے چاء اپنا جادو پاوندے نیں اوویں ککلی دے بول تے ککلی دی چل ترکھی ہوندی جاندی اے۔ کڑی ککلی کھیدن دے نال نال اپنے من دے جذبیاں دا اظہار وی کردی اے۔ جیوں ککلی وچ اک بھین دے جذبات تے پیار دی بھرویں عکاسی وکھالی دیندی اے:

ککلی پاؤن آئی آں بدام کھان آئی آں

بدام میرا مٹھائیں ویر دامنہ ڈٹھاں (1)

ککلی اجیہا گیت اے جیہدے وچ کدھرے تے ماں پپو لئی پیار ملدا اے تے کدھرے بھراواں لئی بھیناں دے انتاں دے پیار دی مثال وی ملدی اے۔ لوک گیتاں وچ جو نای دے جذبیاں دا ہڑھ بھرویں روپ وچ ملدا اے۔ ایہہ ہڑھ ماہیا وچ اگھڑواں

وکھالی دیندا اے۔ ماہیا دا لفظ ماہ توں نکلیا اے۔ جہدے وچ محبوب نوں چن ورگا آکھیا جاندا اے ایہہ لفظ ماہی توں ٹردا ماہیا دا ہنڈ کٹ کے موجودہ دور وچ ماہیا بن گیا۔ ایہناں ساریاں گلاں دا انتارا ایہو ای نکلد اے پی ماہیا دا مطلب محبوب ای نکلے گا۔ ماہیے نوں ڈیڑھ مصرعے دی نظم وی آکھدے نیں۔ ایہدا پہلا مصرعہ نکاتے دو جا مصرعہ لہا ہوندا اے جیویں:

ہتھ جوڑا کھیاں دا

نالے ساڈا ماہی لگدا نالے چانن اکھیاں دا (2)

پیار اک پاکیزہ جذبہ اے جیہڑا صدق نال پھلدا پھلدا اے۔ ماہیے وچ ایہہ پاکیزہ جذبہ اکھڑواں وکھالی دیندا اے۔ ایہناں وچ جدائی، وچھوڑا، سندھیا، پردیس، میل ملاپ، یاداں دا تذکرہ وی پایا جاندا اے۔ ایہہ یاداں دل اُتے وار کر دیاں نیں تے ٹیاریاں دے لہڑاں جڈیاں دی دس وی دیندیاں نیں۔ وچھوڑے بارے ونگی ویکھو:

تیری یاد ستاندی اے

چھی وانگوں پی تڑفاں راتیں نیند نہ آوندی اے (3)

ایہہ ماہیے دل دی اجیہی پکار نیں جیہناں وچ محبوب نال انتاں دی محبت جھلکارے ماردی اے۔ پنجاب دا معاشرہ مرد دا معاشرہ اے گھروں باہر روز لئی جانا پیندا اے۔ جس پاروں اوہدی زنانی نوں جدائی داد کھ جرنایا پیندا اے۔ ایہہ اک وڈا مسئلہ اے۔ اوہ جوڑا اک دو جے نوں ہمیش اکھیاں دے سامنے ویکھنا چاہندے نیں۔ پردیس نہ جاوون دی منتی کردی وکھالی دیندی اے:

ہتھ مینوں نہ لاماہیا

بکھھ منظور کراں پردیس نہ جا ماہیا (4)

کجھ ماہیے تن مصرعیاں دے وی ہوندے نیں۔ پہلاں مصرعہ دو جے دونوں مصرعیاں نال تعلق نہیں رکھدا۔ پہلاں مصرعے نوں عام کر کے بے معنی وی ہوندے نیں۔ دو جے وچ اصل گل آوندی اے۔ ایہناں دا موضوع دکھ تے پیڑا اے نمونہ:

اسمانیں ال پھر دی

تیری میری اک چندڑی

خوباں وچ نت ملدی (5)

ماہیا اک خاص طرز وچ گایا جاندا اے ایہدا اظہار عورت تے مرد ولوں ہوندا اے۔ پر بوہتے ماہیے زنانی ولوں ای گائے جاندا اے۔ کیوں جے جدائی داد کھ زنانی بوہتا محسوس کردی اے۔ ایہناں گیتاں وچ اظہار دی بھرپور قوت موجود اے ایہدے ورتا اے۔ دھرتی دی مہک، آل دوالے دا ماحول رنگ برنگے تجربے دا اظہار حیاتی دے جمالیاتی کچھ تے اوہناں دی خوشبو پائی جاندا اے۔ گیتاں وچ جگنی لاک گیت وی بڑا من پیارا گیت اے جیہڑی مواد ہیبت تے لے دی بناتے اپنی اک وکھری تے نویکلی حیثیت رکھدی اے۔ ایہدا من بڑا نویکلا اے جیہڑا رنگ برنگے پھلاں نال، سبیا ہر اک من نوں موہ لین دا سامان رکھدا اے۔ جگنی دراصل

اک زیور داناں وی اے۔ جیہڑی گل وچ پائی جاندی اے۔ جگنی جدھر وی جاندی اے او تھے دے حالات بارے جانکاری دیندی اے پر میاراں داند کرہ ایہدے وچ وی اگھڑواں وکھالی دیندا اے۔ جگنی دی ونگی:

میری جگنی دے دھاگے بگے

جگنی اوہدے مونہوں پھبے

جہنوں سٹ عشق دے لگے۔۔۔۔۔ پیر میریا جگنی (6)

جگنی دے موضوع وچ عشق، مزاحیہ، سنجیدہ سمائے ہوئے نیں۔ ایہاں موضوعاں وچ ساجن دی جدائی وی اک اگھڑواں سرناواں اے۔ جگنی دی مقبولیت ایہدی موسیقیت پاروں وی ہوئی اے۔ جگنی نوں عورت دی علامت بنا کے پیش کیتا جاند اے ایس میاراں دے دلاں وی آواز بن کے پنگر دی اے۔ جگنی مگروں سہی وی میاراں دے دلاں دی ترجمانی کردی اے۔ ایہہ لوک ادب دے گہنیاں وچوں اک زیور داناں اے۔ جیہدی خوبصورتی تے سندر تادی کوئل، نازک تے شنگار لئی اہم کردار ادا کردی اے۔ سہی دی مقبولت پوٹھوہار دے لوکاں وچ پائی جاندی اے۔ چولستان وچ آج وی سہی لوک گیت بڑا مقبول اے۔

میں تیری سہی پھڑے ہالی جو ترا ہو میرے ڈھولا

میں تیری سہی سونا جہدے کھیت ہو میرے ڈھولا

میں تیری سہی داتی پھڑ لے ہالیا ہو میرے ڈھولا (7)

ایہہ گیت سہیلیاں اکٹھیاں ہو کے گاندیاں نیں تے اپنیاں سدھراں دا اظہار گیتاں راہیں کردیاں نیں۔ سہی لوک ناچ دی اک قسم وی اے۔ نچدے پیرتے مونہہ وچ گیتاں دی مہل لہڑ میاراں دے دلاں نوں خوش کر دیندے نیں۔ سہی دی بہتر دو جے گیتاں توں وکھ بولی نال بوہتا میل کھاوندے اے۔ لوک گیتاں وچ اک ہور مقبول گیت گدھاوی اے گدھا نچ کے گایا جاوے والا گیت اے۔ گدھے وچ چاننیاں راتاں وچ کٹھیاں ہو کے اک گول کتارا بنا لیندیاں نیں دائرہ کھلا ہو جاند اے۔ گدھے دے گیتاں نوں بولیاں آکھدے نیں۔ ماہیے وانگ ایہہ بولیاں مختصر تے پُر تاثیر ہوندیاں نیں۔ نمونے ویکھو:

کدے پاوطنان ول پھیرا

کوئچ پہاڑ دیئے (8)

گدھے وچ خوشی دا اظہار وی وکھالی دیندا اے گدھے وچ میاراں نچ کے خوشی دا اظہار کردیاں نیں۔ خاص انداز نال تاڑی مار کے گدھے دے بول گائے جاندے نیں۔ انچ چا پدا اے ایس ناچ ویلے جیہڑیاں تاڑیاں مارنیاں جاندیاں نیں اوہناں پاروں ایس ناچ نال گائے جاوے والے گاوناں نوں گدھا آکھیا جاند اے۔ پنجاب گدھیاں وچ جتھے سدھراں، سفنے تے چاواں دیاں رنگیاں مورتاں نظر دیاں نیں۔ او تھے تلخ حقیقتاں، درد دکھ آفاقی سچائیاں دا ذکر وی ملدا اے:

سن نی کڑیے نچن والیے تیرا پنا توں روپ سوایا
 وچ کڑیاں دے پاویں پیلاں تینوں نچنا کیسے سکھایا
 سجاں نوں توں ایویں لگنی ایں جیویں برچھ دی ٹھنڈی چھایا
 شو نق نال نچ لے نی ، گدھا بسنتی آیا (9)

گدھے وچ کڑیاں نچدیاں نچدیاں پنڈ دے منڈیاں دی تعریف وی کردیاں نیں۔ دراصل ایہتھے اوہ ساریاں اپنے اپنے دل جانی دی وڈیائی کردیاں نیں۔ اپنے اپنے خواہاں دے شہزادیاں دی گل چھو رہیا ہوندىاں نیں۔ کڑی گدھے راہیں اپنے من پسند گھبرو مہاندر اوئی الیکدیاں نیں:

ساڈے پنڈ دے منڈے وکھ لو ، جیوں ناہلی دے پاوے
 کنی دار منڈے بنھدی چادر تے نچنی نال سہاوے
 ودھیا کاشنی بنھدی صافے ، جیوں اڈھیاں کبوتر جاوے
 ملل تے تاں کڑتے سوہندے ، جیوں بگلاں وچ نہاوے (10)

گدھے وچ سوہرے گھر بارے وی بولیاں گائیاں جاندىاں نیں جتھے گھر والے دے نال نال بھر جائیاں ، سساں تے سوہریاں توں وکھ اپنے بابل تے امبری داند کرہ وی ملدا اے۔ اک کڑی نال جڑے سارے ساک ایہناں گیتاں دا حصہ بندے نیں۔ ویاہیاں وریاں گدھے وچ اپنے کونت دا ذکر وی کردیاں نیں اوہ ماہی دے ورتارے اوہدی نفسیات تے مہاندرے دی پوری مورت الیکدیاں نیں۔ کدھرے اوہنوں موجی، نکماتے ویہلا آکھدیاں نیں۔ جیہڑا منجے بہہ کے کھاوے ناشونقی اے۔ محبوب نوں پکارن لئی کئی ناں ورتتے جاندے نیں جیہاں وچوں اک ناں ڈھولا وی اے۔ ایہہ لوک گیت دی اک مشہور صنف اے۔ ڈھول نال الف ندا یہ لائے ڈھولا بنا لیا جاند اے۔ ایس طرح ڈھولا دے معنی محبوب یا ساجن دے نیں۔ ایس گیت وچ ٹیاریاں اپنے محبوب دی قربت دی چاہیوان نیں۔ اوہنوں اپنے کول بلاندىاں نیں تے اوس نوں اپنے دل دی گل کہن دا جتن کردیاں نیں۔ جیویں:

امبیاں نوں بورڈھلا کئی کئی پھور ڈھولا

وسنائین دور ڈھولا مڑ آویں ضرور ڈھولا (11)

ڈھولا کسے وی موضوع تے لکھیا جاسکدا اے۔ عورتاں دے دل دی آواز ڈھولیاں راہیں گھبروواں تیکر اپڑدی اے۔ ڈھولیاں وچ اجیہی زنانیاں بارے وی گیت ملدے نیں جیہناں دے سہاگ دور ہوون۔ جدائی دا احساس ٹھاٹھاں ماردا اے تے مونہوں ڈھولے دے گیت آپ مہارے نکل آوندے نیں۔ اوہناں دے گھر والے دور دراڈے علاقے وچ نوکری کرن گئے ہوندے نیں تے پچھے زنانیاں دے دل روندے نیں ڈھولے وچ لھر پڑن سادگی تے فطری معصومیت پاروں آپ مہاریاں دل تے دادماغ دی سطح اتے الیکے جاندے نیں:

میں تاں پانی بھریںی آل چھک دا

میرا ڈھول مسافرت دا

رب جانے تے یار نہ جانے

میرا ڈھول جو انیاں مانے (12)

ڈھولے دی نسبت ڈھول ساز نال وی جوڑی جانندی اے، پر گیتاں وچ بوہتے محبوب لئی ای ڈھولے ملدے نہیں۔ بھانویں اوہناں وچ پیار تے محبت دا ذکر ہووے یاں جدائی تے وچھوڑے دا۔ ڈھولے وچ کدھرے کدھرے ماہیے دا لشکارا وی ملدا اے جے ایہنوں ماہیے نال رلایا جائے تے غلط نہ ہووے گا۔ ڈھولے عوامی جذبیاں دے امین تے احساساں دے ترجمان نہیں۔ جدوں تاں پینڈ زندہ نہیں ایہناں دیاں رسماں ریتاں جیندیاں جاگدیاں نہیں۔ ایہہ ڈھولے وی جیندے رہن گے۔ تھال لہڑا ٹیاریاں دا گیت اے۔ ایہہ ٹھبکراں نال وی پایا جاندا اے۔ کھوونال وی۔ ایہدے راہیں ان بھجیاں سکاں، سدھراں، نفرتاں تے پیار جھتیاں مار دے نہیں۔ کھوونوں بھوئیں اتے اچھالیاں جاندا اے تے ایس اچھالے دے درمیانے وقفے وچ اپنے ہتھ دی تلی بھوئیں اتے ماردی اے اتے کھوونوں دربارے بھوئیں نال لگن توں پہلاں چپدی اتے تے ایس ادھم دے نال نال گاؤن گاؤندی اے۔ تھال بارے سرفراز حسین قاضی دا آکھنا اے پئی:

جذبیاں دی بہتات اے تھال وچ وی تے لوری وچ وی فرق اینا کوای اے کہ لوری ماں دے جذبے نہیں

جیہڑے مانتا نال بھرے پئے نہیں تے تھال بھین یاں ٹیار دے جذبے تے اوہدیاں آساں نہیں۔ (13)

تھال دی اک نشانی ایہہ وی اے کہ ایدھے اخیر تے ”آل مال پورا ہو یا تھال“ بولیا جاندا اے جتھوں ایہہ مکمل ہوندا اے تھال وچ بھراواں لئی جذبے وی اے لیکے جاندا اے نہیں نال ای انگاں ساکاں بارے وی بول ملدے نہیں۔ جذبیاں دا ہڑھ ایہناں بولاں وچ ملدا اے کدی اوہ اپنے ویرنوں ساہوکار آکھدی اے تے جتھے بہتا پیار ہووے او تھے کدی کدی لڑائی وی ہو جانندی اے اصل وچ ایہہ کی پیار ای ہوندا اے جیویں:

ویر آیا نہا کے، روٹی دتی پا کے

کھانی اے تے کھا نہیں تے نوکری تے جا

آل مال پورا ہو یا تھال۔۔۔ (14)

بھراہان دا ہوندا اے ایس لئی تھالاں وچ بھرا نال بوہتا پیار پایا جاندا اے۔ تھال بھیناں دے جذبے تے اوہدیاں آساں نہیں۔ جیہڑیاں اوہدے مستقبل نال رنگیاں پینیاں نہیں:

تن تلیر

باغاں دے وچ کھینڈن ویر

اک نے ماریاں کس کے تیر

میں مر جاواں، جیون ویر

آل مال پورا ہویا تھاں (15)

ایہناں ساریاں لوک گیتاں توں وکھری تے نويکلی صنف بولی وی اے جیہڑی اپنے آپ وچ وکھری سہان رکھدی اے۔
ایہدا بوہتا جوڑ میل پنجاب دے ماجھے دے علاقے نال اے۔ لفظ بولی بول توں بنیا اے۔ وزن، بحر وچ بولیا بول، بولی بن جاندا اے۔
ایہہ لوک گیتاں وچ سبھ توں چھوٹی تے مختصر صنف اے فیروہ ایس وچ معنیاں دے سمندر بنے ہون دے نیں۔ ایہناں وچ دکھوں
وکھ موضوع پائے جان دے نیں۔ بولی اک سطر وچ بولی جان دی اے جیویں:

سانوں سبناں باجھ ہینرا تے چن بھانویں نت چڑھدا
میرا ماہی چین نوں گیا میں دھار کڈھاں نالے روواں (16)

ایہہ بولیاں ہر من پیاریاں نیں ایہدا اور تارا مرکزى پنجاب اے۔ ایہدیاں اک توں ودقسماں نیں بوہتی مشہور اک مصرعہ
والی بولی اے۔ بولیاں انج تے شوخی لئی بولیاں جان دیاں نیں پر احمد راہی ہو راں نے اپنیاں بولیاں وچ بڑی متانت تے سنجیدگی نال
پنجاب دی اک ٹیاریاں دے مونہوں اپنے معاشرے دیاں بندشیاں دے کجھ الہامے اکھوائے نیں:

چن چکے رکھاں دے اوپے بنیریاں توں لوک جھاکدے
اساں ہونٹاں نوں لائے جندرے پر اکھیاں تے واہ کوئی نہ (17)

ایہناں بولیاں نوں بھنگڑاوی آکھیا جاندا اے تے اک توں ودھ بندے ایہناں نوں گاندے تے نچدے گاوندے نیں۔
مکدی گل ایہہ وے پئی لوک گیت پنجاب دی رہتل دے عکاس وی نیں تے جوانی ویلے دے لہڑ جذبیاں دے ترجمان وی
نیں۔ ایہہ گیت پنجاب و اسیاں دے دلاں دی دھڑکن نیں ہمیش جیوندے جاگدے رہن گے۔

حوالہ جات

1. اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ (لاہور: عزیز بکڈپو، 1973ء)، 104۔
2. شہباز ملک، ڈاکٹر، روپ رنگ، (لاہور: پبلک، 2009ء)، 317۔
3. احمد حسین احمد قریشی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ (لاہور: میری لائبریری، 1964ء)، 272۔
4. شہباز ملک، ڈاکٹر، روپ رنگ، 320۔
5. اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ، 105۔
6. شفقت تویر مرزا، پنجابی ادب (لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1995ء)، 18۔

7. اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ، 104۔
8. نوید شہزاد، ڈاکٹر، پنجابی لوک گیتاں داموضوعاتی مطالعہ (لاہور: مقصود پبلیشرز، 2007ء)، 88۔
9. ایضاً، 91۔
10. مقصود ناصر چودھری، پنجاب دے لوک گیت، (لاہور: تاج بک ڈپو، 1995ء)، 150۔
11. شاہد محمود کاشمیری، سرت سویر (لاہور: عظیم اکیڈمی، 1979ء)، 323۔
12. ایضاً، 324۔
13. سرفراز حسین قاضی، ڈاکٹر، پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ (لاہور: عزیز پبلیشرز، 1986ء)، 213۔
14. اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ، 108۔
15. نوید شہزاد، ڈاکٹر، پنجابی لوک گیتاں داموضوعاتی مطالعہ، 80۔
16. شہباز ملک، ڈاکٹر، روپ رنگ، 326۔
17. افضل پرویز، ہن پھلوڑی (لاہور: ادارہ ثقافت، 1984ء)، 236۔

References in Roman Script

1. Iqbal salah ul din, Lallan di Pand (Lahore: Azeez Book Depu, 1973), 104.
2. Shabaz Malik, Dr., Roop Rang (Lahore: Palak, 2009), 31.
3. Ahmed Hussain Ahmed Qureshi, Punjabi Adab di Mukhtisar Tareekh (Lahore: Mairi Library 1964), 272.
4. Shabaz Malik, Dr., Roop Rang, 320.
5. Iqbal salah ul din, Lallan di Pand ,105.
6. Shafkat Tanveer Mirza, Punjabi Adab, (Lahore: Punjabi Adabi Broad, 1995),18.
7. Iqbal salah ul din, Lallan di Pand, 104.
8. Naveed Shezad, Dr. Punjabi lok Geetan da Mouzwati mutaleya (Masood Publisher 2007), 88.
9. Ibid, 91.
10. Maqsood Naser Chudary, Punjab lok Geet, (Lahore: Taj Book Depu, 1995), 105.
11. Shahid Mehmood Kashmiri, Surt sawair (Lahore: Azeem academy, 1979), 323.

12. Ibid, 324.
13. Sarfarz Hussain Qazi, Dr., Punjabi lok Geetan da fani tajzia (Lahore: Azeez Publisher, 1986), 213.
14. Iqbal salah ul din, Lallan di Pand ,108.
15. Naveed Shezad, Dr. Punjabi lok Geetan da Mouzwati mutaleya, 80.
16. Shabaz Malik, Dr., Roop Rang, 326.
17. Afzal Pervaiz, Hann Phulwari (Lahore: Adara saqafat, 1984), 236.